

Onno Greiner (1924-2010)

*In gewisser Weise sind wir wirklich das Wesen,
das die anderen in uns hineinsehen, Freunde wie Feinde.
Und umgekehrt! auch wir sind die Verfasser der anderen;
wir sind auf eine heimliche und unentrinnbare Weise
verantwortlich für das Gesicht, das sie uns zeigen.*

Max Frisch

*[Op een bepaalde manier zijn wij echt het wezen
dat anderen in ons zien, vrienden zowel als vijanden.
En omgekeerd zijn wij ook de maker van de anderen;
we zijn op een heimelijke en onontkoombare manier
verantwoordelijk voor het gezicht dat ze ons tonen. (vert. red.)]*

Max Frisch, Tagebuch 1946-1949 (Frankfurt 1950), p. 33.

Onno Greiner (1924-2010)

Een zoektocht naar helderheid en geborgenheid

ANDREA PRINS

Aan de oevrecatalogus werkten mee:

TINE VAN MERWIJK, SOSCHA MONTEIRO DE JESUS EN MARTHE STALLENBERG

Bibliografieën en Oeuvrelijsten van Nederlandse Architecten en Stedenbouwkundigen

Onder redactie van JEAN-PAUL BAETEN, TJEERD BOERSMA, JOHANNA KLASSENS EN JULIETTE RODING

Gastredacteur: TONNY CLAASSEN

Dit boek verschijnt op initiatief van de Stichting Bibliografieën en Oeuvrelijsten van Nederlandse Architecten en Stedenbouwkundigen. De Stichting BONAS inventariseert sinds 1994 het werk Nederlandse architecten, interieurarchitecten, stedenbouwkundigen en tuin- en landschapsarchitecten. Aan een aantal van deze ontwerpers worden monografieën gewijd in de BONAS boekenreeks. Daarnaast wordt het door BONAS geïnventariseerde architectonisch erfgoed ook digitaal toegankelijk gemaakt. Op de website www.bonas.nl is de Archiwijzer te vinden, de zoekmachine van BONAS, die zoekmogelijkheden biedt op architect, gebouwtipe, locatie en selectieprocedure (o.a. architectuurprijsvragen) en daarnaast een overzicht biedt van wat sinds midden negentiende eeuw in de vaktijdschriften over architecten en hun werk is gepubliceerd.

Het onderzoek kon worden uitgevoerd dankzij faciliteiten, beschikbaar gesteld door Het Nieuwe Instituut, Frank Greiner Dupho en financiële bijdragen van het Prins Bernhardfonds en het bureau Greiner Van Goor Huijten Architecten bv.

GREINER
VAN GOOR
HUIJTEN
ARCHITECTEN BV

Afbeelding op het omslag: *voorzijde*, uitbreiding cultureel centrum De Tamboer, Hoogeveen (1990-1998). De zeshoekige grote zaal, ontworpen volgens het 'Ei'-principe (fotografie Frank Greiner); *achterzijde*, kantoorgebouw Computercentrum Oost-Nederland, Arnhem (1972-1973), computerruimte (fotografie Jac. ten Broek), Psychotherapeutisch centrum De Viersprong, Halsteren (1966-1983), patio met omringende verkeersruimte (fotografie Jac. ten Broek) en Patiowoningen Amstelveen (1961-1987). Onno Greiners eigen woning (fotografie Jac. Ten Broek).

ISBN 978-90-8704-609-5

© Andrea Prins, Stichting BONAS & Uitgeverij Verloren

Torenlaan 25, 1211 JA Hilversum

www.verloren.nl

Opmaak: Rombus, Hilversum

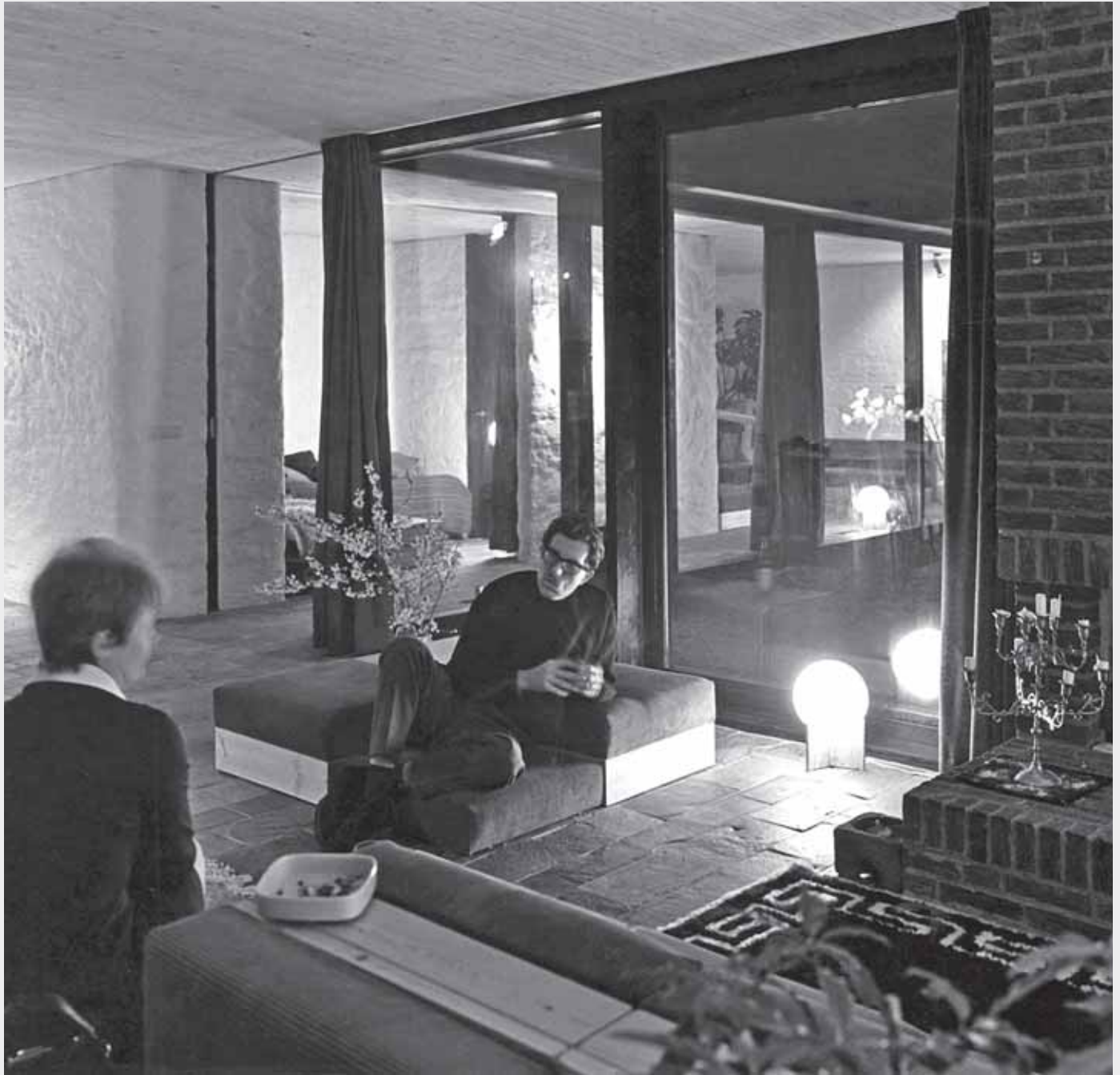
Omslagontwerp: Frederike Bouten, Utrecht

Druk: Wilco, Amersfoort

No part of this book may be reproduced in any form without written permission from the publisher.

Inhoudsopgave

7	Inleiding	
9	Biografische schets – ‘Een realist met uitgesproken meningen en een ijzeren wil’	
13	‘Het vak was het enige dat me overeind hield’	
16	‘Het interesseert me geen barst wat mensen willen. Wat mij interesseert, is waarom ze iets willen. Als ik dat weet, kan ik misschien een antwoord geven’	
66	‘Belangrijk is niet, hoeveel moeilijkheden men heeft in het leven of bij het realiseren van ideeën. Belangrijk is, wat eruit komt’	
69	De architectuur van Onno Greiner	
69	Het idee van de maakbaarheid	
69	Oriëntatie	
74	Een flirt met het structuralisme	
78	Oriëntatie en lichtinval	
81	Ruimte als theateraal middel: theaterzalen en woonhuizen	
81	‘Theatre should be a tremendous meeting place. This is the mystery of the theatre ...’	
91	‘And one man in his time plays many parts’	
91	‘Das Haus sei außen verschwiegen, im Inneren offenbare es seinen ganzen Reichtum’	
97	‘Architecture need do no more, nor should it ever do less, than assist man’s homecoming’	
105	‘I do know something about space – my only specialism’	
105	Licht, lucht en doorzicht	
	– De Tamboer in Hoogeveen 50 jaar na dato	
107	Reality check van een structuralistisch gebouw	
	– De Flint in Amersfoort	
107	Rust en contemplatie in en rond de patio’s	
	– De Viersprong in Halsteren	
109	Ruimte	
111	Noten	
115	Oeuvrecatalogus	
235	Overige werken	
241	Samenvatting	
242	Summary	
243	Zusammenfassung	
244	Illustratieverantwoording	
245	Literatuur	
249	Register personen en instellingen	
253	Register plaatsen en projecten	
256	Eerder verschenen in deze reeks	

Onno Greiner (rechts) in beeld in zijn eigen huis in Amstelveen (fotografie Jac. ten Broek).

Inleiding

De in Amsterdam geboren architect Onno Greiner (1924-2010) hield van architectuur, literatuur, muziek, reizen – en van controversen. Hij ontwierp, schreef, doceerde en nam als spreker deel aan talrijke congressen. In zijn meer dan 50 jaren durende loopbaan heeft hij een gevarieerd oeuvre op kunnen bouwen. Zijn eerste successen in de jaren zestig en zeventig van de vorige eeuw waren culturele centra en psychiatrische instellingen. Over de grenzen van Nederland maakte hij naam met zijn theaterontwerpen. Minder bekend werden de ontwerpen voor kantoorgebouwen en particuliere woonhuizen. Meer dan 140 projecten zijn in deze publicatie gedocumenteerd.

Door zijn veelzijdigheid en open geest is Greiner een interessante ontwerper. Hij was intensief bezig met thema's als gemeenschap, privacy en de communicatie tussen mensen. Hij onderkende het belang van hergebruik van bestaande gebouwen, meervoudig en flexibel ruimtegebruik, licht en een heldere routing. Dit zijn architectonische thema's die altijd actueel blijven: Greiners tekeningen en teksten zijn een bron van inspiratie.

Een groot gedeelte van Greiners archief bevindt zich sinds 2009 in Het Nieuwe Instituut. Voor het onderzoek is gebruik gemaakt van dit archief maar ook van aanvullend materiaal van het huidige bureau Greiner Van Goor Huijten Architecten bv. Vanaf de tweede helft van de jaren zeventig zijn vele projecten in nauwe samenwerking met de latere mededirecteur Martien van

Goor ontstaan. In de oevrecatalogus wordt ook de werkverdeling tussen beide architecten bij deze projecten verduidelijkt.

Het werk van Greiner is niet te begrijpen zonder stil te staan bij zijn persoonlijkheid en achtergrond. Een belangrijke bron voor het onderzoek zijn dan ook interviews met Greiner en de uitvoerige gesprekken die ik zelf met familie, vrienden, opdrachtgevers en gebruikers kon voeren. Ik wil iedereen die me heeft geholpen, geïnspireerd en mijn vele vragen heeft beantwoord van harte bedanken, in het bijzonder: familie Bijlsma, Radboud van Beekum, Tjeerd Boersma, Henk Engel, Jan Geers, Martien van Goor, Frank Greiner, Anton Groot, Eric Huijten, Suzy Leemans, familie Van Lunen, Dennis Matthijssen, Frans Neggers, Miranda Nieboer, Nedda Nolet-Greiner, Saskia Nolet, Wieke Nolet, Paul Rueckert, Clara Stille-Haardt, Ronald Stenvert, Frits Stuurman, Mariet Willinge en Jutta Ziegler.

Zonder de kennis, herinneringen en openhartigheid van Greiners familie en vrienden zou een belangrijke laag in dit boek ontbroken hebben. 'Die openheid hebben we allemaal van Onno geleerd, hij heeft iedereen om zich heen beïnvloed,' zei zijn partner tijdens een van onze gesprekken desgevraagd. Zo heeft Greiners persoonlijkheid zelf postuum mede het karakter van dit boek beïnvloed.

ANDREA PRINS

Biografie

1924 – geboren 26 juli, Amsterdam

Opleiding

1943 – eindexamen Montessorilyceum HBS B, Amsterdam

1945-1945 – MTS-bouwkunde, Amsterdam

1946 – praktijk bij architectenbureau G.H. Kleinhout en A.J. van der Steur en Dick Greiner

1948-1950 – Tekenaar/opzichter bij constructiebureau A.J. en G.J. Langhout

1950-1956 – Academie van Bouwkunst Amsterdam

1950 – Tekenaar bij Prof. Ir. C. Wegener Sleswijk, architect

1955 – Chef tekenkamer bij architect J.P. Kloos te Haarlem

1958 – zelfstandig architect te Amsterdam

1959 – wint Prijsvraag Provinciale Bibliotheek, Leeuwarden

1960 – docent ‘architectonisch ontwerpen’ aan de Academie van Bouwkunst, Amsterdam

1969 – ontvangt de ‘Zilveren Houtzaagmolen’ (nationale houtprijs) voor de toepassing van hout in Jongerenontmoetingscentrum ‘Het Zilveren Schor’ te Arnhemuiden

1970 – 1e prijs Prijsvraag Stadhalle, Biberach an der Riss, Duitse Bondsrepubliek

1972 – ontvangt de Europese Architectuurprijs (Eternit-Europa) voor het Psychotherapeutisch Centrum ‘De Viersprong’ in Halsteren en een eervolle vermelding voor ‘Het Zilveren Schor’ in Arnhemuiden

1974 – theatercongres te Adelaide, Australië; twee lezingen: ‘Trends in building community centres’ en ‘The architect and the formulation of his brief’

1974 – lezingen in Djakarta en Medan, Indonesië

1976 – neemt zitting in de werkgroep Woonareaal Psychiatrische Patiënten van het Nationaal Ziekenhuis Instituut, Utrecht; bijdrage aan het rapport ‘Immateriële functies’

1977 – theatercongres in München van de Fédération Internationale pour la Recherche Théâtrale (F.I.R.T.); bijdrage: ‘Motives for the restoration of historic theatres’

1978 – lid van de internationale jury Wereld Theater Prijsvraag te Parijs, Organisation Internationale des Scénographes et Techniciens de Théâtre (O.I.S.T.T.)

1978 – symposium Dakterrassen en Balkontuinen in Bouwcentrum, Rotterdam; bijdrage: ‘Architectonische aspecten’

1979 – 3e prijs Prijsvraag Nationaal Theater, Damascus, Syrië

1979 – eervolle vermelding, Architectuurpreis Beton 1979, voor de Stadhalle Biberach an der Riss, BRD

1980 – Gastdocent School of Architecture, Washington University, St. Louis, USA, Missouri

1982 – compagnonschap met Martien van Goor

1982 – deelname aan symposium ‘Kinderpsychiatrie’, Zon en Schild, Amersfoort, met de bijdrage: ‘De sychologische functie van een gebouw is belangrijker dan de technisch-materiële’

1982 – lid Architectuur Commissie van het Nederlands Centrum van de O.I.S.T.T., Vereniging voor Podiumtechnologie

1983 – deelname aan congressen van de O.I.S.T.T. in Amersfoort en Stockholm

1985 – ter gelegenheid van het 25-jarig bestaan van het bureau verschijning monografie Onno Greiner, architect door Marc van der Marck, met een inleiding van Karel Wiekart – Amsterdam, Van Gennep, 1985.

2000 – toetreding van Eric Huijten als derde directielid

2006 – Greiner van Goor Huijten Architecten bv

2006 – Onno Greiner trekt zich terug als actief partner; hij blijft aan het bureau verbonden als architect-adviseur

2010 – 26 januari Onno Greiner overleden te Amsterdam

Biografische schets – ‘Een realist met uitgesproken meningen en een ijzeren wil’¹

In de zomer van 2004 wordt Onno Greiners 80ste verjaardag gevierd. Gezien alle verhalen over Greiner en de lokatie – het Koninklijk Theater Carré – ligt een groots feest in de lijn der verwachtingen, een opulent banket met muziek in een pronkvolle ruimte. Alleen de muziek blijkt te kloppen. Op de video-opname komen de gasten via de decoringang binnen en zitten even later in lange rijen op stapelstoelen. Dan komt langzaam het brandscherm omhoog: op een geïmproviseerd houten bouwset zingt de Nederlandse sopraan Charlotte Margiono liederen van Edvard Grieg. Achter haar ziet men de ruwe, nog onafgewerkte, halfronde tribunes. Iedereen is zichtbaar ontroerd. Dan houdt Greiner een korte speech: zijn bureau blijkt hem totaal verrast te hebben met dit concert. Op dat moment is het bureau Greiner van Goor Huijten Architecten al zeven maanden bezig met de ingrijpende verbouwing van ‘dé theaterzaal’ van Nederland.²

Op 26 juli 1924 werd Onno Greiner geboren in de Willemsparkbuurt in Amsterdam-Zuid, een ‘deftige woonbuurt [...] met statige huizen’.³ De woningen in de Lomanstraat 94 aan de rand van de Willemsparkbuurt zijn duidelijk voor mensen met een minder royaal inkomen gebouwd.⁴ De familie Greiner bewoonde het bovenhuis, de twee bovenste verdiepingen.⁵ Onno’s vader, de architect Karel Jacobus (Dick) Greiner (1891-1964), moet rond de geboorte van zijn zoon bezig zijn geweest met het project dat later een van zijn beroemdste werken zou worden: de bebouwing rond het centrale plein De Brink van Betondorp in Amsterdam. Onno Greiners moeder Johanna Jacoba van Buren Schele (1894-1927) had een onderwijsbevoegdheid⁶ en ‘danste en tekende voor haar plezier’. Van jongs af aan tekenden ook de kinderen, ze ‘groeiden zowat op onder de tekentafel’ van Dick Greiner.⁷ Johanna stierf toen Onno en zijn oudere zus kleine kinderen waren. In 1933 hertrouwde zijn vader met Nora van

Onno Greiners 80ste verjaardag in 2004.

Lier. Zij kreeg twee kinderen met Dick Greiner en zorgde voor een warm, levendig gezinsleven.⁸ Naast tekenen speelde zeilen – het opzoeken van de natuur en de afzondering van andere mensen – volgens de familie een belangrijke rol in de opvoeding van de kinderen.⁹ Onno moest op jonge leeftijd een ooroperatie ondergaan. Door een behandelingsfout werd hij aan een oor doof en verlamde zijn linker gezichtshelft.¹⁰

Onno Greiner heeft zijn hele schooltijd op Montessorischolen doorgebracht, naar eigen zeggen met matig succes. Door zijn gedeeltelijke doofheid en zijn gezichtsverlamming voelde hij zich ongelukkig en werd hij op school gepest.¹¹ Uit zijn schoolrapporten spreken zijn talenten, ‘rechtlijnig tekenen’,¹² maar ook zijn eigenzinnige karakter. De leraren maakten melding van gebrek aan concentratie en na een opmerking van een leraar op zijn tekenwerk blijkt Greiner zich ‘verontwaardigd’ verdedigd te hebben. Een kind dat aandrong op zijn gelijk was blijkbaar ook

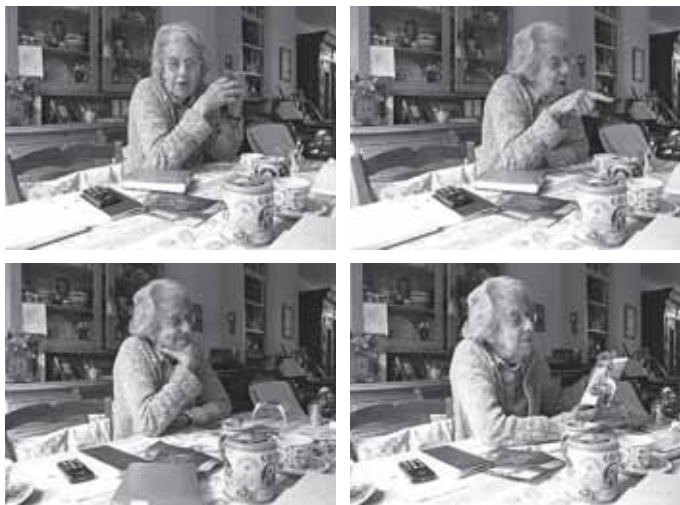

De familie rond 1940 in de door Dick Greiner ontworpen 'Brandaen'. V.l.n.r. Nedda, Mechtild, Onno, Jacques van der Ree (vriend en opdrachtgever van Dick Greiner), Dick, Jettie van der Ree (echtgenote van Jacques), Nora.

op een Montessorischool zo uitzonderlijk dat het incident op het rapport vermeld werd.

Door voedselgebrek in Amsterdam verbleef Greiner vanaf 1943 in Nijkerk op de herenboerderij van zijn oom.¹³ Volgens een andere bron dook Greiner onder omdat hij werd opgeroepen voor de Arbeitseinsatz.¹⁴ In ieder geval werkte hij bij zijn oom en tante in huis en hof. Zijn oudere zus Nedda Nolet-Greiner

vertelt hoe haar broer door het raam gezien werd door soldaten van de Wehrmacht die bezig waren met een razzia. Hij kon zich op zolder verstoppen, ingerold in een tapijt en werd niet ontdekt.¹⁵ Op de boerderij vond Greiner ook de tijd om te tekenen;¹⁶ zijn zus herinnert zich prachtige pentekeningen van het huis. Helaas zijn deze vroege tekeningen verloren gegaan door een brand in een van Greiners latere woon- en werkruimtes.¹⁷

Greiners oudere zuster Nedda Nolet-Greiner in gesprek met Andrea Prins (video stills Andrea Prins).

Na zijn middelbare schooltijd ging Greiner naar de MTS, Afdeling Bouwkunde, in Amsterdam-Zuid. De opleiding begon al enkele maanden na het einde van de oorlog, op 1 september 1945. De cijferlijsten getuigen van een brede opleiding: van algemene vakken als talen en wiskunde tot materiaalkunde, bestekken en begrotingen, bouwkundig tekenen en geschiedenis van de bouwkunst. Ook practicum waren onderdeel van de opleiding.¹⁸ Greiner werkte in deze beginfase van zijn opleiding als stagiair bij zijn vader Dick Greiner en bij het Architectenbureau Kleinhout en Van der Steur, een bureau dat na de Tweede Wereldoorlog bekend werd door restauratiewerkzaamheden en nieuwbouwontwerpen voor onder andere Rijkswaterstaat.¹⁹

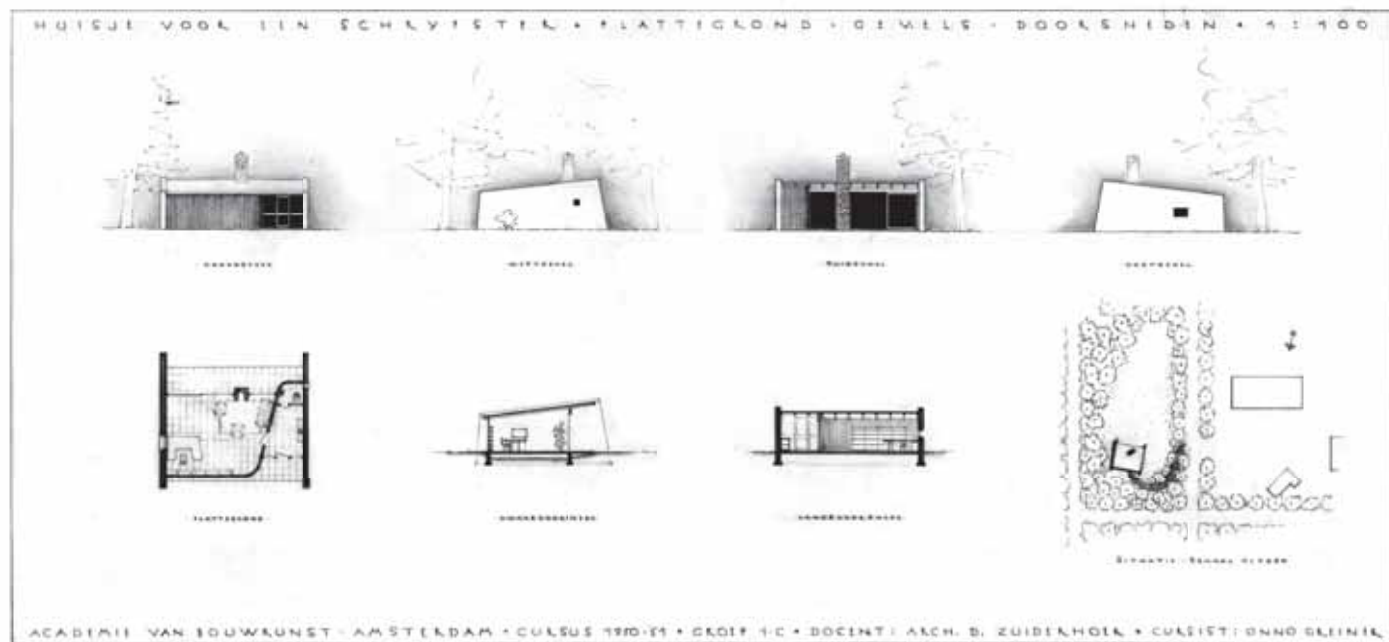
Een geheel andere ervaring was de omgang met leden van de groep Contact. Deze groep nieuwsgierige jongeren, meestal afkomstig van goeude huize, die *Het maandblad voor de Nederlandse jeugd* uitbracht, las en bediscussieerde proza en poëzie maar ook de eerste eigen pogingen van groepsleden, zoals een novelle van Lucebert, met wie Greiner bevriend raakte. Greiner zelf las *De rode bloem* van de Russische auteur Vsevolod Garsjin voor, een verhaal over een krankzinnige en de subtiele grens tussen waan en werkelijkheid.²⁰

Na zijn afstuderen aan de MTS begon Greiner in 1948 bij het Constructiebureau Langhout als tekenaar en later als opzichter te werken. Het bureau van Anton Johan Langhout en Gerard Johan Langhout werkte in die periode samen met Marius Duintjer aan projecten voor n.v. Werkspoor, een fabriek voor treinstellen en spoorwegmaterieel. Het ging om de verbouwing van een bestaand pakhuis tot 'koffiekamer' en om het ontwerp van een zogenaamd Ontspanningsgebouw voor de werknemers.²¹

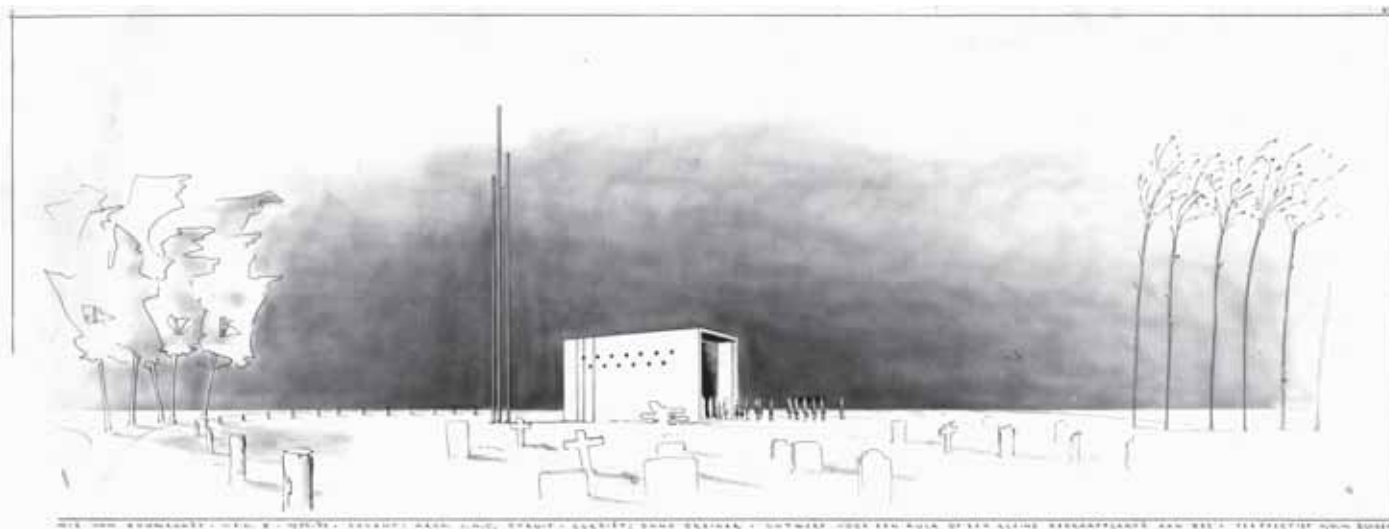
Dertig jaar na dato omschreef Greiner in 'De eerste ontmoeting' zijn herinneringen aan een episode uit deze tijd. Hij kreeg de opdracht om 'hele vreemde, mooie'²² detailschetsen van Duintjer voor de kantine van Werkspoor bouwkundig uit te werken en ging vervolgens zenuwachtig naar diens bureau op de Prinsengracht om zijn werk te bespreken. 'Ik werd binnengeroepen bij Duintjer en het eerste wat ik zag, was een cello, die in de hoek stond. Muziek: herkenning. Het tweede wat mij opviel was het gezeefde zonlicht dat over een grote tafel viel, bezaaid met schetsen en tekeningen. En die man erachter. Hij was zo vriendelijk, zonder neerbuigendheid ("die ik zeer goed kende van de vele architecten die ik al ontmoet had in mijn jonge leven als architectenzoontje") en zonder vleierij. Hij was als zijn werk zelf: fascinerend eenvoudig. Hij praatte met mij over die details (ik zou ze nu nog kunnen schetsen) en zag hoe open hij stond voor mijn moeilijkheden, om alles op te lossen zoals ik me verbeeldde dat hij dat had gewenst, met een enkel detail. En het lukte natuurlijk. [...] Voor mij begon een tijdperk van bewondering: wat een invloed heeft hij op mijn denken gehad.'²³

Op het kantoor van Duintjer stond ook een detail maquette voor een deel van de Kruiskerk in Amstelveen. 'Ik begreep er in zoverre iets van, dat ik daarna een jarenlang gevecht met perforaties en gaatjes leverde, op de academie.'²⁴

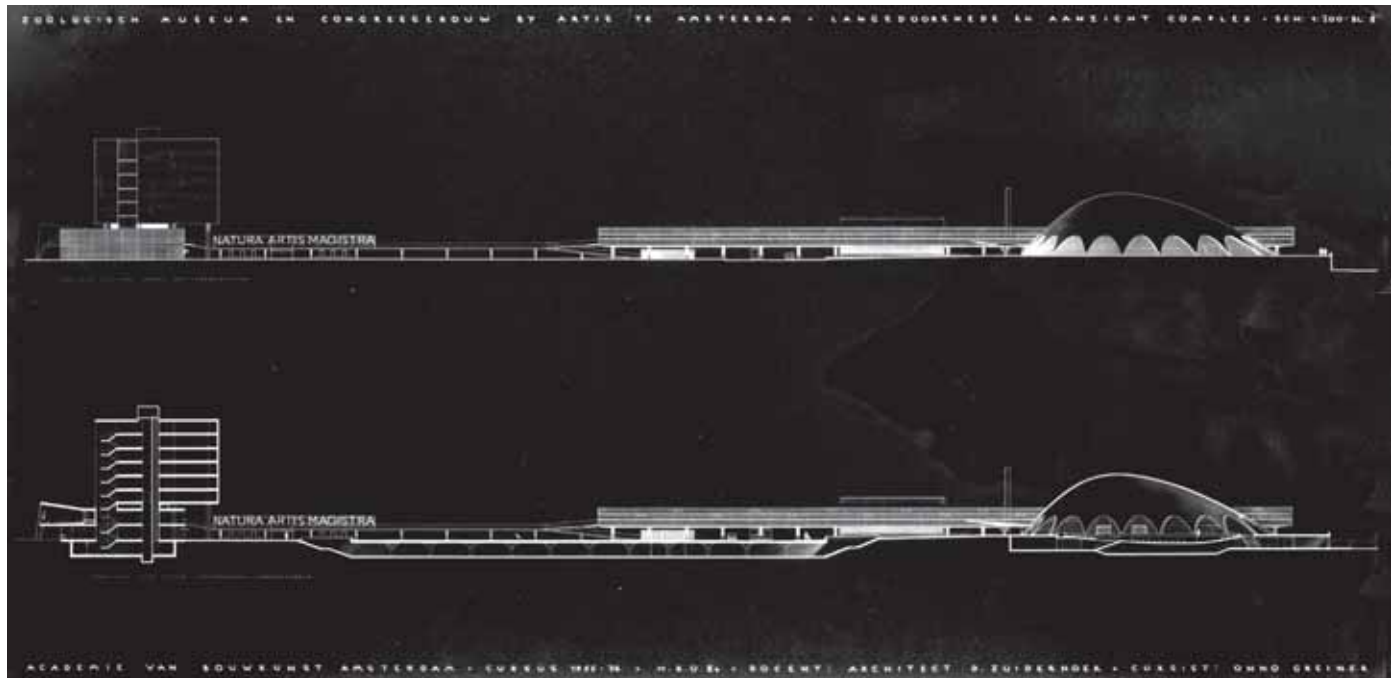
Tussen 1950 en 1956 studeerde Greiner aan de Academie van Bouwkunst Amsterdam.²⁵ Snel merkten zijn docenten op dat hij al ervaring had met 'het ruimtespel' en zagen zijn talent.²⁶ Uit de academietijd stammen met veel aandacht gemaakte ontwerptekeningen: een ontwerp voor een smal, in de historische bebouwing ingepast woonhuis in Weesp met een patio op de bovenste van de drie verdiepingen, een 'Huisje voor een Schrijfster' en de aula voor een kleine begraafplaats aan zee – met subtiele perforaties in de gevels. Het thema van de patio als een introverte buitenruimte zal op verschillende manieren in vele ontwerpen

Studie-ontwerp 'Huisje voor een schrijfster' (1950-1951).

Studie-ontwerp 'Aula voor een kleine begraafplaats aan zee' (1951-1952). Geperforeerde gevel, deze komt bij enkele projecten terug, bijvoorbeeld bij de kleine zaal van het cultureel centrum De Bonkelaar in Sliedrecht, maar dan als akoestisch element.

Zoölogisch museum en congresgebouw bij Artis, Amsterdam (1955-1956).

van Greiner terugkomen. Het 'Huisje voor een Schrijfster' is een kleinschalig *Gesamtkunstwerk*: Greiner ontwierp niet alleen de slingerende, beweegbare scheidingswand tussen het keuken- en badgedeelte en de woon-werkruimte maar ook alle meubels tot in de details.

Uit het laatste studiejaar stamt het grootschaliger ontwerp voor een zoölogisch museum en congresgebouw bij Artis. Zijn docent David Zuiderhoek²⁷ loofde Greiners analytische vaardigheden en de helderheid van het ontwerp gezien het complexe en tegenstrijdige programma van eisen.²⁸

Tot ver in de jaren zestig zou voor Greiner de bijna letterlijke transparantie van gebouwen de basis vormen van zijn ontwerp-principes. Hiertoe werden grote glaspartijen toegepast of werd een gebouw (gedeeltelijk) opgetild. De Tamboer in Hoogeveen is hiervan het bekendste voorbeeld

Vanaf 1950 werkte Onno Greiner tijdens zijn studie als tekenaar bij prof. ir. Cornelis Wegener Sleeswijk, een architect van zowel nieuwbouw- als ook restauratieprojecten. Wegener Sleeswijk was voor hem vooral belangrijk als 'leermeester van het le-

ven'²⁹. Het omgaan met de naoorlogse armoede en het materiaalgebrek enerzijds en de tijd die voor elkaar werd genomen anderzijds maakten blijvende indruk. Later, in 1959, zou Greiner in opdracht van Wegener Sleeswijk aan een van zijn eerste projecten als zelfstandige architect werken: de woonhuizen aan de Diepenbrockstraat in Amsterdam.

Tussen 1955 en 1958 was hij chef tekenkamer bij architect Jan Piet Kloos te Haarlem, een 'boegbeeld van de Nieuwe Zakelijkheid'.³⁰

Toegerust met deze praktische werkervaringen en zijn in 1956 afgesloten academiestudie begon Greiner in 1958 onder de naam *Onno Greiner Architect* zijn eigen bureau in Amsterdam-Zuid in de Honthorstraat,³¹ in dezelfde buurt als het ouderlijk huis.

'Het vak was het enige dat me overeind hield'³²

In 1993 hield de journalist Kees Tukker een radiovraaggesprek met de toen 69-jarige Onno Greiner. Greiner sprak daarin met

Vier woonhuizen, Diepenbrockstraat 10-16, Amsterdam (1959). Trap met bovenlicht en doorzicht naar kamer (fotografie Jac. ten Broek).